

«Η Τέχνη της Επικοινωνίας στο Μαθητικό Ραδιόφωνο υπό το πρίσμα της Εκπαίδευσης στην Επικοινωνία και στα Μέσα: Από την ιδέα, στην πράξη σε μια τάξη μικρών παιδιών»

Βαλσαμίδου Π. Λίνα

M. Ed., M. A., M. Sc., υποψ. Διδάκτωρ, Επικοινωνία και Νέα Δημοσιογραφία-
ΑΠΚΥ, Advanced Media Institute
pvalsamidou@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Από το 1942, όπου το ραδιόφωνο στην Ελλάδα κάνει για πρώτη φορά ορατές τις εκπαιδευτικές/ψυχαγωγικές ανάγκες των παιδιών, έχουν γίνει πολλά και σημαντικά βήματα προόδου ως προς τη σύγκλιση και συνδιαλλαγή των δύο διακριτών κάποτε τομέων και επιστημών: των επιστημών της Αγωγής και των επιστημών της Επικοινωνίας και ΜΜΕ. Στην εργασία γίνεται περιγραφή του μεταβαλλόμενου επικοινωνιακού περιβάλλοντος και της μετάβασης από τη μαζική (επι)κοινωνία στην κοινωνία του δικτύου, που έχει ως αποτέλεσμα τον βαθύ επηρεασμό της Παιδαγωγικής και Διδακτικής Επιστήμης και την επιτακτική ανάγκη απόκτησης σύγχρονων και σύνθετων επικοινωνιακών εργαλείων και ικανοτήτων από τους/τις εκπαιδευτικούς, αλλά και τους/τις μαθητές/τριες, υπό το πρίσμα της Εκπαίδευσης στην Επικοινωνία. Στο πλαίσιο αυτό, το διαδικτυακό Μαθητικό ραδιόφωνο *European School Radio*, αναδεικνύεται ως ένας από τους πιο αντιπροσωπευτικούς χώρους της επικοινωνιακής μαθητικής δημιουργίας, στο σύγχρονο σχολείο του 21^{ου} αιώνα. Η εργασία περιγράφει και αναλύει την πορεία και τα αποτελέσματα της μετουσίωσης μιας ιδέας σε πράξη, σε μια τάξη μικρών παιδιών, στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Παρουσιάζει ανάγλυφα τον ραδιοφωνικό τρόπο επικοινωνίας σημαντικών μηνυμάτων από και για τα παιδιά και το σχέδιο υλοποίησης μιας ραδιοφωνικής δράσης με διττό περιεχόμενο και με στόχο την Εκπαίδευση στα Μέσα, ενώ παράλληλα καταγράφει τα μαθησιακά οφέλη και τις δεξιότητες που καλλιεργεί ένα συναφές πρόγραμμα σχολικών δραστηριοτήτων.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Επικοινωνία, Εκπαίδευση, Μαθητικό ραδιόφωνο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το Πρόγραμμα Σπουδών Νηπιαγωγείου (ΙΕΠ, 2014) προωθώντας τις βασικές ικανότητες για τον άνθρωπο του 21^{ου} αιώνα, που ορίζονται από την εθνική και ευρωπαϊκή στρατηγική για την παιδεία, τοποθετεί ως πρώτη την επικοινωνία. Ακολουθούν η δημιουργική σκέψη, η προσωπική ταυτότητα και η αυτονομία, οι κοινωνικές ικανότητες & οι ικανότητες που σχετίζονται με την

ιδιότητα του πολίτη. Το εν λόγω Πρόγραμμα Σπουδών (ΙΕΠ, 2014: 11) αναγνωρίζει ότι «η εκπαίδευση οφείλει να λάβει υπόψη της τις εξελίξεις στη μορφή και στα πλαίσια της επικοινωνίας, ώστε να προετοιμάσει κατάλληλα τα παιδιά και να δώσει σε όλα τις ίδιες ευκαιρίες να συμμετάσχουν ενεργά στις κοινωνικές επικοινωνιακές πρακτικές της σύγχρονης εποχής. Το σημείο εκκίνησης πρέπει να είναι η πρώτη οργανωμένη και συστηματική προσπάθεια που γίνεται στο νηπιαγωγείο». Στο πλαίσιο αυτό, «η επικοινωνία ανάγεται σε μείζονος σημασίας κοινωνικογνωστική και ψυχοσυναισθηματική δεξιότητα, απολύτως απαραίτητη για τον άνθρωπο του 21^{ου} αιώνα» και υπό την έννοια αυτή «εντάσσεται ως βασικό γνωστικό αντικείμενο στο σχολικό, αναλυτικό πρόγραμμα και διδάσκεται ισότιμα με τα άλλα γνωστικά αντικείμενα» (Σταμάτης, 2017: 357).

Στην παρούσα εργασία σκιαγραφείται τόσο η σχέση όσο και η σύγκλιση της Επικοινωνίας με την Εκπαίδευση ενώ παράλληλα περιγράφεται το σχέδιο υλοποίησης μιας ραδιοφωνικής δράσης με στόχο την εκπαίδευση στα Μέσα και με όχημα το Μαθητικό ραδιόφωνο και τον διαγωνισμό του «Κάντο ν' ακουστεί 2017» με θέμα: «Η τέχνη της επικοινωνίας».

Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ο Harold D. Lasswell, γράφοντας ένα άρθρο του το 1948, ορίζει τη δημοφιλέστερη ίσως φράση στην επικοινωνιακή διαδικασία: *ποιος, λέει τι, από ποιο μέσο, σε ποιον και με τι αποτέλεσμα* (ΜακΚουέλ & Βίνταλ, 1993: 37), που καθορίζει τον τρόπο για να περιγράψουμε προσिता και κατανοητά μια πράξη επικοινωνίας. Ο Gerbner ορίζει την επικοινωνία ως «κοινωνική αλληλεπίδραση διαμέσου μηνυμάτων» (1967, στο ΜακΚουέλ και Βίνταλ, 1993: 25), τονίζοντας ιδιαίτερος την κοινωνική της διάσταση. Από τον ορισμό αυτό, εκκινεί και ο Fiske (2010: 7-8), υποστηρίζοντας πως η επικοινωνία, αποτελεί έναν διεπιστημονικό χώρο μελέτης και βασίζει τη μελέτη του σε τέσσερις υποθέσεις, στη βάση των οποίων βρίσκεται ο ορισμός του Gerbner:

-Η επικοινωνία είναι επιδεκτική μελέτης, όμως χρήζει διαφορετικών επιστημονικών προσεγγίσεων για την αποτελεσματική της μελέτη

-Κάθε είδος επικοινωνίας ενέχει σημεία και κώδικες. Τα σημεία είναι σημασιακές κατασκευές, δηλαδή πράξεις ή αντικείμενα που αναφέρονται σε κάτι διαφορετικό από τον εαυτό τους. Οι κώδικες είναι τα συστήματα, μέσα στα οποία οργανώνονται τα σημεία και καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο τα σημεία δύναται να σχετιστούν μεταξύ τους

-Σημεία και κώδικες μεταδίδονται ή διατίθενται στους ανθρώπους και η μετάδοση αυτή, ή η λήψη σημείων, κωδίκων κι επικοινωνίας αποτελεί την πρακτική των κοινωνικών σχέσεων

-Η επικοινωνία διαδραματίζει βασικό ρόλο στη ζωή της κουλτούρας των ανθρώπων και χωρίς αυτή, κάθε κουλτούρα θα ήταν καταδικασμένη.

Οι ΜακΚουέλ και Βίνταλ (1993: 25-26), στηριζόμενοι στον ορισμό του Gerbner, υπογραμμίζουν πως αν και η έννοια της επικοινωνίας έχει οριστεί με διαφορετικούς τρόπους, ωστόσο όλοι συγκλίνουν στα δομικά της στοιχεία: ένας πομπός, ένα κανάλι ή δίαυλος, ένα μήνυμα, ένας δέκτης, μια σχέση

ανάμεσα στον πομπό και στον δέκτη, μια επίδραση ή ένα αποτέλεσμα, ένα περιβάλλον στο οποίο συντελείται, αλλά και μια σειρά πραγμάτων στα οποία αναφέρεται το «μήνυμα». Κάποιες φορές, μπορεί υπάρχει πρόθεση ή σκοπός επικοινωνίας ή λήψης. Όπως χαρακτηριστικά τονίζουν, η επικοινωνία μπορεί να είναι ένα από τα παραπάνω ή και όλα αυτά μαζί, μια *πράξη επί άλλων*, μια *αλληλεπίδραση* και μια *αντίδραση* στους άλλους. Σημειώνουν, ότι δύο επιπλέον διαδικασίες προστίθενται στις προϋποθέσεις της επικοινωνίας: η «κωδικοποίηση», από την πλευρά του πομπού και η «αποκωδικοποίηση», από την πλευρά του δέκτη. Κωδικοποίηση σημαίνει ότι το μήνυμα μεταφράζεται σε μια γλώσσα ή κώδικα κατάλληλο τόσο για τα Μέσα αναμετάδοσης, όσο και για τους δέκτες στους οποίους έχει σκοπό να απευθυνθεί, ενώ η αποκωδικοποίηση αφορά στην επαναμετάφραση του μηνύματος, με σκοπό την άντληση κάποιου νοήματος.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Το πεδίο Communication Education-Εκπαίδευση στην Επικοινωνία, ως διακριτό επιστημονικό πεδίο, έχει συγκροτηθεί από τη σύγκλιση της Επιστήμης της Επικοινωνίας και των Μέσων με τις Επιστήμες της Αγωγής, μέσα από μια μακροχρόνια διαδικασία, που έχει ως αποτέλεσμα την επιτάχυνση της σύγκλισης των δύο επιστημονικών πεδίων και τη συνάρθρωσή τους σε πολλαπλά επίπεδα (Ιορδανίδου, Παπαδημητρίου, 2017).

Οι ιστορικές ρίζες της Εκπαίδευσης στην Επικοινωνία (Morreale et. al., 2014) χρονολογούνται εδώ και χιλιετίες στη μελέτη και τη διδασκαλία των ρητορικών στρατηγικών στις κλασικές παραδόσεις των αρχαίων Ελλήνων και των Ρωμαίων, με τη ρητορική ίσως και να διεκδικεί τον τίτλο των θεμελίων της Εκπαίδευσης στην Επικοινωνία, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα.

Ο τομέας της Εκπαίδευσης στην Επικοινωνία, συνδυάζει οπτικές τόσο από τα πεδία των σπουδών στην Επικοινωνία, όσο και των Παιδαγωγικών σπουδών ενώ τρία πεδία μπορεί να θεωρηθούν ότι συναποτελούν την Εκπαίδευση στην Επικοινωνία (Rubin, 2002): (1) η επικοινωνία σχετικά με την εκπαίδευση-communication about education, (2) η εκπαίδευση για την επικοινωνία-education for communication και (3) η επικοινωνία εντός της εκπαίδευσης/επικοινωνία στην εκπαίδευση-communication in education.

Η έννοια της Εκπαίδευσης στην Επικοινωνία περιλαμβάνει την ταυτόχρονη έμφαση και στα δύο συστατικά που τη συναποτελούν, ενώ το πρόταγμα της διαρθρώνεται στην τοποθέτηση της Επικοινωνίας και της Εκπαίδευσης στο ίδιο πεδίο εξέτασης. Αυτή η οπτική της «διόφθαλμης όρασης» προάγει τη συνέργεια μεταξύ της γνωστικής βάσης των Παιδαγωγικών σπουδών και των σπουδών στην Επικοινωνία (Πβ. Rubin, 1983, 1986, 1990 για απόπειρες να διερευνηθεί αυτή η συνέργεια).

Τόσο η Εκπαίδευση στην Επικοινωνία όσο και ο «απόγονός» της, η Εκπαίδευση για τον Γραμματισμό στα Μέσα, θεωρούνται πλέον κεντρικής σημασίας, αφενός για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του ατόμου, αφετέρου για τη βελτίωση του εκπαιδευτικού εγχειρήματος αλλά και για την ενεργή πολιτότητα (Morreale et.al., 2000; Hobbs & Jensen, 2009).

Το συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον και η ραγδαία πλέον «μετάβαση από τη μαζική (επι)κοινωνία στην κοινωνία του δικτύου έχει μεταβάλλει άρδην το επικοινωνιακό περιβάλλον, οδηγώντας σε αλλαγή υποδείγματος (paradigm shift)» (Ιορδανίδου & Παπαδημητρίου, 2017: 157), ενώ οι μεταβολές που παρατηρούνται επηρεάζουν και τη συνδιαλλαγή της Επιστήμης της Επικοινωνίας με τους άλλους χώρους της επιστήμης.

Παράλληλα, η ευρεία εξάπλωση και χρήση των ΤΠΕ και η έκρηξη της πληροφορικής, δεν αφήνει ανέπαφη –αντιθέτως επηρεάζει βαθιά– την Παιδαγωγική και Διδακτική επιστήμη. Οι προκλήσεις για το σύγχρονο σχολείο, που ανακύπτουν από την άνοδο της ψηφιακής κοινωνίας, των νέων δυναμικών της επικοινωνίας, των παγκόσμιων ψηφιακών κοινοτήτων που δημιουργούνται και επεκτείνονται και στη σχολική πρακτική, η αναμενόμενη και διαρκώς εξελισσόμενη εισχώρηση της Επικοινωνίας στο σχολικό περιβάλλον, η ανάγκη απόκτησης σύγχρονων και σύνθετων επικοινωνιακών εργαλείων και ικανοτήτων από τους/τις εκπαιδευτικούς, αλλά και τους/τις μαθητές/τριες, οδηγεί στην αναγκαιότητα της διερεύνησης των πεδίων της Παιδαγωγικής και της Επικοινωνίας στη βάση του Γραμματισμού και της Εκπαίδευσης στα Μέσα.

Οι μαθητές/τριες, παιδιά και νέοι, οι επονομαζόμενοι Digital Natives (Prensky, 2001), NetGeneration (Oblinger & Oblinger, 2005), Generation Y ή Millennials (Sankey, 2006), από τη μικρή τους ηλικία βυθίζονται στα Μέσα. Τα νέα Μέσα αλλά και τα Μέσα κοινωνικής δικτύωσης και οι δυνατότητές τους έχουν μεταβάλει ριζικά τον τρόπο που οι χρήστες επικοινωνούν, διαθέτουν την πληροφορία και συνεργάζονται, ενώ η χρήση τους στην εκπαίδευση, μπορεί να θεωρηθεί ως χρήσιμη ιδέα που μπορεί να φέρει θετικά αποτελέσματα στον τομέα της εκπαίδευσης και της μάθησης αν υπάρξει εκμετάλλευση της υψηλής δημοτικότητάς τους στους/στις νεαρούς/ές μαθητές/τριες και αν υπάρξει αξιοποίηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που διαθέτουν με κατάλληλο τρόπο (ΕΠΙΕΕ, 2012).

Η συνεχής έκθεση των μαθητών/τριών στα ψηφιακά Μέσα εντός και εκτός σχολείου, αναδεικνύει και την αναγκαιότητα να κατανοήσουν οι μαθητές/τριες του 21^{ου} αιώνα τη «γραμματική» των Μέσων στο σύγχρονο σχολείο, ώστε αυτοί/ές να μπορέσουν να κεφαλαιοποιήσουν εκπαιδευτικά τον χρόνο που ασχολούνται με τα ψηφιακά περιβάλλοντα και Μέσα (Ιορδανίδου & Παπαδημητρίου, 2017).

Η αξιοποίηση των Μέσων επικοινωνίας στην τάξη, αναμφισβήτητα, εμπλουτίζει και υποστηρίζει τη μαθησιακή διαδικασία, δημιουργώντας ένα ελκυστικό περιβάλλον μάθησης και δημιουργίας, ενισχύοντας ιδιαίτερα την κριτική σκέψη και καταστρώντας την τάξη έναν δημοκρατικότερο χώρο και πιο απολαυστικό (Ιορδανίδου & Παπαδημητρίου, 2017). Ο Γραμματισμός στα Μέσα και στην Επικοινωνία, το κομβικό σημείο συνάντησης των πεδίων της Διδακτικής και Παιδαγωγικής και αυτών της Επικοινωνίας και Μέσων μπορεί να συνεισφέρει ουσιαστικά, ώστε να δημιουργηθεί ένα ισχυρό πλαίσιο προσόντων για τον άνθρωπο του 21^{ου} αιώνα, που θα κατέχει τις απαραίτητες ικανότητες και δεξιότητες για την αξιοπρεπή διαβίωσή του, με εξέχουσες την κριτική σκέψη, τη συνεργασία, τη δημιουργικότητα, την επικοινωνία και τη

συνδεσιμότητα (Σταμάτης, 2017), ικανότητες που θεωρούμε πως εγκιβωτίζει το Μαθητικό Ραδιόφωνο, η ενασχόληση με το οποίο εντάσσεται ρητά στο πεδίο Εκπαίδευση στην Επικοινωνία, στο υπο-πεδίο Επικοινωνία στην Εκπαίδευση και εστιάζεται στην Εκπαίδευση στα Μέσα.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΑ ΜΕΣΑ

Σύμφωνα με τον Buckingham (2008) η εκπαίδευση στα Μέσα, αποσκοπεί στην ανάπτυξη τόσο της κριτικής κατανόησης όσο και της ενεργού συμμετοχής, καθιστώντας τους/τις νέους/ες ικανούς/ές να δίνουν ως καταναλωτές των Μέσων, τις προσωπικές τους ερμηνείες και να προβαίνουν σε εμπεριστατωμένες κρίσεις, έχοντας παράλληλα τη δυνατότητα να μετατρέπονται σε παραγωγούς των Μέσων. Ως προς τη διάκριση ανάμεσα στον γραμματισμό και στην εκπαίδευση στα Μέσα, η *εκπαίδευση στα Μέσα επικοινωνίας* (Buckingham, 2003), αφορά στη διαδικασία διδασκαλίας και μάθησης σχετικά με τα ΜΜΕ, ενώ ο *γραμματισμός στα ΜΜΕ* αφορά στο αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας, δηλαδή τις γνώσεις και τις δεξιότητες που αποκτώνται μέσω αυτής (Κούρτη & Λεωνίδα, 2007).

Σύμφωνα με τον Buckingham (2007:14) ο γραμματισμός στα Μέσα «είναι η ικανότητα της πρόσβασης, κατανόησης και δημιουργίας μορφών επικοινωνίας εντός μιας ποικιλίας πλαισίων». Κατά συνέπεια, η *πρόσβαση* περιλαμβάνει τις απαιτούμενες δεξιότητες και ικανότητες ώστε να ανακαλύψει κάποιος/α τα περιεχόμενα των Μέσων, χρησιμοποιώντας τις διαθέσιμες τεχνολογίες και το αντίστοιχο λογισμικό. Η *κατανόηση* περιλαμβάνει την ικανότητα αποκωδικοποίησης ή ερμηνείας των περιεχομένων των Μέσων, τη γνώση των διαδικασιών παραγωγής και την ικανότητα της κριτικής των Μέσων. Τέλος, η *δημιουργία* περιλαμβάνει την ικανότητα της χρήσης των Μέσων επικοινωνίας για την κατασκευή και την επικοινωνία μηνυμάτων είτε για λόγους αυτό-έκφρασης είτε για λόγους επιρροής και αλληλεπίδρασης με τους άλλους.

Σε σχέση με την παραγωγή στη σχολική τάξη, αρχικά, ο Masterman (1994 στο Νίκα, 2007) υποστήριξε πως η διαδικασία της παραγωγής δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά ένα μέσο, ώστε να οδηγηθούν τα παιδιά στην κριτική κατανόηση του τρόπου λειτουργίας των ΜΜΕ και των προϊόντων τους.

Κατά τον Buckingham (2008:154-155), η παραγωγή Μέσων επικοινωνίας στη σχολική τάξη ή καλύτερα η πρακτική ενεργός χρήση της τεχνολογίας των ΜΜΕ, «αποτελεί τον πιο άμεσο, ελκυστικό και αποτελεσματικό τρόπο διερεύνησης ενός θέματος», αλλά και την πτυχή της εκπαίδευσης στα ΜΜΕ με τις περισσότερες πιθανότητες να ενθουσιάσει τους/τις μαθητές/τριες. Η πρακτική εξάσκηση προσφέρει έναν σχετικά «ασφαλή» χώρο, μέσα στον οποίον τα παιδιά έχουν τη δυνατότητα να διερευνήσουν τις συναισθηματικές επενδύσεις τους στα Μέσα επικοινωνίας και να εκφράσουν τον ενθουσιασμό αλλά και τους προβληματισμούς τους. Η παραγωγή Μέσων επικοινωνίας, συνιστά κεντρικό και αναπόσπαστο στοιχείο της εκπαίδευσης στα ΜΜΕ, μια που η έννοια του γραμματισμού στα Μέσα εμπεριέχει την άρρηκτη σύνδεση της «ανάγνωσης» και της «γραφής» των ΜΜΕ.

Οι Κούρτη και Λεωνίδα (2007) υπογραμμίζουν ότι οι εκπαιδευόμενοι/ες – μέσω της εκπαίδευσης στα ΜΜΕ- θα πρέπει να καταστούν ικανοί/ές, όχι μόνο να αναλύουν και να ασκούν κριτική στα προϊόντα ή στα «κείμενα» των ΜΜΕ, αλλά και να παράγουν οι ίδιοι/ες μηνύματα (Buckingham, 1998; Θεοδωρίδης, 2002; Livingstone, 2003) ενώ οι Κρον & Σοφός (2007: 217) αναφέρουν σχετικά με την παραγωγή του προϊόντος ότι όταν γίνεται λόγος για προϊόν, εννοείται ο μετασχηματισμός των πληροφοριών σε νέα γνώση και «η ενσωμάτωση της νέας γνώσης στην προϋπάρχουσα σε κάποιο υψηλότερο επίπεδο».

Η δυνατότητα που δίνεται στα παιδιά να δημιουργήσουν το δικό τους μεσοποιημένο υλικό, έχει ως αποτέλεσμα την εξοικείωση με τα Μέσα, το περιεχόμενο και τις τεχνικές τους, την απομυθοποίηση των Μέσων, τη μείωση των φόβων απέναντι στην τεχνολογία και εν τέλει τον μετασχηματισμό των Μέσων ως ένα ελεγχόμενο εργαλείο που οι μαθητές/τριες μπορούν να το ενσωματώσουν στη ζωή τους και να το χρησιμοποιήσουν προς όφελός τους (Νίκα, Χρηστάκης, Ντάβου, 2007).

ΡΑΔΙΟΦΩΝΟ, ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Το ραδιόφωνο στην Ελλάδα, για πρώτη φορά, κάνει ορατές τις εκπαιδευτικές/ψυχαγωγικές ανάγκες των παιδιών το 1942, με πρωτοπόρο την Αντιγόνη Μεταξά, παιδαγωγό και ηθοποιό. Σε δική της έμπνευση και υπό τη δική της διεύθυνση, δημιουργούνται οι πρώτες παιδικές εκπομπές στο ραδιόφωνο με τίτλο «Η ώρα του παιδιού», στις οποίες συμμετείχε ως «Θεία Λένα», έως το 1966 (Γενιτζές & Τούλιου, 2016). Αυτή ήταν η πρώτη προσπάθεια που είχε ως επίκεντρό της τα παιδιά και ως χαρακτηριστικό της την εκπαιδευτική συνιστώσα του κρατικού ραδιοφώνου στο πλαίσιο της επικοινωνιακής διαδικασίας.

Το ραδιόφωνο, με την έλευση του διαδικτύου, παίρνει πλέον μια διαφορετική μορφή ενώ παράλληλα εμφανίζεται και το διαδικτυακό ραδιόφωνο, με την εμφάνιση και την καθολική επικράτηση των ψηφιακών νέων Μέσων (Πβ. εκτενή αναφορά στο Γενιτζές & Τούλιου, 2016), τα οποία μετατρέπουν τους ακροατές/τις ακροάτριες, τους θεατές σε παραγωγούς μηντιακού περιεχομένου. Το διαδικτυακό ραδιόφωνο, αναπόφευκτα, κάνει την εμφάνισή του και στους κόλπους του σχολείου με τη μορφή του Διαδικτυακού Μαθητικού Ραδιοφώνου «European School Radio» (<http://europeanschoolradio.eu/>), στο πλαίσιο καινοτόμων προγραμμάτων σχολικών δραστηριοτήτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Είναι άκρως σημαντική η συνεισφορά του Μαθητικού ραδιοφώνου στην καλλιέργεια ενός συνόλου δεξιοτήτων και ικανοτήτων στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας των μαθητών/τριών, όπως αυτές αποτυπώνονται στις έρευνες του Μαθητικού ραδιοφώνου (Βαλμάς & Τούλιου, 2014 και Γενιτζές & Τούλιου, 2015 στο Γενιτζές & Τούλιου, 2016: 226), όπου υπογραμμίζεται emphaticά:

-η βελτίωση των δεξιοτήτων προφορικού λόγου και παρουσίασης εργασιών μέσω της παραγωγής εκπομπών

- η δημιουργία κειμενικών ειδών με την αξιοποίηση των αρχών της δημιουργικής γραφής
- η εξοικείωση με διαδικτυακές υπηρεσίες, εργαλεία ηχογράφησης και λογισμικά ήχου
- η ανάπτυξη ικανοτήτων διαχείρισης χρόνου αλλά και υπευθυνότητας
- η καλλιέργεια κριτικής σκέψης σε όλα τα στάδια των ραδιοφωνικών εκπομπών
- η ανάπτυξη πνεύματος ομαδικότητας, η αξιοποίηση Μέσων επικοινωνίας και κοινωνικών δικτύων με στόχο τη συνεργατικότητα
- η κοινωνικοποίηση μέσω της συναναστροφής με συνομηλίκους για την επίτευξη των επιμέρους στόχων του σχολικού προγράμματος
- η βίωση συναισθημάτων ικανοποίησης και χαράς με την ολοκλήρωση του έργου τους.

Άλλωστε, γενικότερα, η αξία του ραδιοφώνου στην εκπαίδευση έχει τονιστεί ιδιαίτερα από τους Γουλή και Γρόσδο (2007), διότι διαθέτει έναν μοναδικό συνδυασμό δύο διεργασιών: την παρουσίαση της άμεσης πραγματικότητας και ταυτόχρονα την αναγκαιότητα σύλληψης αυτής της πραγματικότητας από τη φαντασία, δύο διεργασίες που αυξάνουν την έφεση για μάθηση. Το ραδιόφωνο, ως μορφή έκφρασης, εγκολπώνει και χρησιμοποιεί ταυτόχρονα πολλούς και διαφορετικούς σημειωτικούς τρόπους επικοινωνίας, όπως τη λογοτεχνική αφήγηση, την ποίηση, το θέατρο, το προφορικό κείμενο -ζωντανοί ή σιωπηλοί διάλογοι, την εικόνα της φαντασίας, το χρώμα του ήχου, τη μουσική κ.ά., συμβάλλει στη διάδοση της πληροφορίας (ειδησεογραφικές-ενημερωτικές εκπομπές) και στην προώθηση της επιστημονικής γνώσης (εκπομπές γνώσεων). Οι διαφορετικοί αυτοί τρόποι ευθυγραμμίζονται ρητά με τα γνωστικά αντικείμενα/μαθήματα του σχολείου και συνεισφέρουν δομικά στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση διαθεματικών και διεπιστημονικών προσεγγίσεων. Επιπρόσθετα, ο συνδυασμός των δύο διεργασιών -της άμεσης πραγματικότητας με τη φαντασία- «συντελεί στη δημιουργία ισχυρών κινήτρων μάθησης: από τη μία μας φέρνει σε επαφή με την πραγματικότητα (αυτή που δημιουργεί ή αυτή που υπάρχει), αλλά και την ίδια στιγμή μας ωθεί προς το υπερβατικό, το οποίο πρέπει να συλληφθεί από τη φαντασία» (Γουλή & Γρόσδος, 2007: 225).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΕΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

Στοιχεία εφαρμογής

Αφορμή στάθηκε ο διαγωνισμός του Μαθητικού ραδιοφώνου «Κάντο ν' ακουστεί 2017». Αιτία ήταν η αγάπη μας για το ραδιόφωνο στο πλαίσιο του σχεδιαζόμενου σχολικού προγράμματός μας για την Εκπαίδευση στα Μέσα. Στόχος ήταν η Εκπαίδευση στα Μέσα και ο επικοινωνιακός/ραδιοφωνικός γραμματισμός μέσα από τον διαγωνισμό «Κάντο ν' ακουστεί» με θέμα: «Η τέχνη της επικοινωνίας».

Η δράση/εφαρμογή σχεδιάστηκε και πραγματοποιήθηκε στο 8^ο Νηπιαγωγείο Νάουσας, με 24 μαθητές/τριες από τον Δεκέμβριο του 2016 έως και τον Φεβρουάριο του 2017. Εντάχθηκε στο πρόγραμμα σχολικών

δραστηριοτήτων που εκπονούσαμε με στόχο την εκπαίδευση στα Μέσα και την παραγωγή από τα παιδιά, μηνιακών κειμένων.

Γνωστικά αντικείμενα

Τα εμπλεκόμενα γνωστικά αντικείμενα ήταν τα ακόλουθα:

- Γλώσσα (προφορική επικοινωνία-γραφή- ανάγνωση)
- Πληροφορική (γνωριμία υπολογιστή, χρήση διαδικτύου, χρήση ψηφιακών μέσων για εγγραφή ήχου)
- Μελέτη Περιβάλλοντος (ΜΜΕ, ραδιόφωνο, διαδικτυακό ραδιόφωνο)
- Δημιουργία και Έκφραση (εικαστικά-δραματοποίηση-μουσική)

Μοντέλο διδασκαλίας

Οι δραστηριότητες στην τάξη, στηρίχθηκαν στην ομαδοσυνεργατική μέθοδο, τη μέθοδο project, την αυτενεργό και βιωματική μάθηση και τη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης. Το μοντέλο διδασκαλίας που υιοθετήθηκε αντικατέστησε την παραδοσιακή διδασκαλία με την «μαθητοκεντρική προσέγγιση» [student-centered approach], σύμφωνα με την οποία ο/η μαθητής/τρια ανακαλύπτει μόνος/η του/της τη γνώση με την απλή καθοδήγηση του/της εκπαιδευτικού (Νίκα, 2007:47). Οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν ήταν η συζήτηση, η παρατήρηση, η δραματοποίηση, ο καταιγισμός ιδεών, το παιχνίδι, η επίλυση προβλήματος.

Ρόλος εκπαιδευτικού

Ο ρόλος της εκπαιδευτικού ήταν συντονιστικός, διευκολυντικός, επεξηγηματικός, καθοδηγητικός και πληροφοριακός.

Τρόπος αξιολόγησης

Για την αξιολόγηση του προγράμματος πραγματοποιήθηκε αρχική, διαμορφωτική και τελική αξιολόγηση, καταιγισμός ιδεών (πριν και μετά τη δράση), παρατήρηση, συζήτηση ενώ κρατήθηκε και ημερολόγιο από την εκπαιδευτικό. Στο ημερολόγιο καταγράφηκαν σημειώσεις με έμφαση στους άξονες: εμπλοκή-ικανοποίηση των μαθητών/τριών, επικοινωνιακές δεξιότητες, λεξιλόγιο-τεχνικό λεξιλόγιο των παιδιών.

Στάδια

Πρώτο στάδιο: Πρόσβαση

Στο πρώτο στάδιο, της πρόσβασης, στην ολομέλεια της τάξης πραγματοποιήθηκε συζήτηση για τα Μέσα επικοινωνίας, που εστιάστηκε στην πληθώρα των Μέσων που υπάρχουν σήμερα. Στη συνέχεια, η συζήτηση οδηγήθηκε στο ραδιόφωνο. Τα ερωτήματα που συζητήθηκαν ήταν: Τι είναι τα Μέσα επικοινωνίας; Ποια είναι η ιστορία τους και η διαδρομή τους; Σε τι μας βοηθούν; Τι είναι το ραδιόφωνο; Πως ξεκίνησε; Που απευθύνεται;

Δεύτερο στάδιο: Κατανόηση

Στο δεύτερο στάδιο, της κατανόησης, στην ολομέλεια της τάξης πραγματοποιήθηκε συζήτηση και έγινε προσπάθεια ανάλυσης κι ερμηνείας του περιεχομένου του ραδιοφώνου/ των ραδιοφωνικών εκπομπών, με εστίαση στις εκπομπές του Μαθητικού ραδιοφώνου. Οι συζητήσεις/ερμηνείες στηρίχθηκαν στα ακόλουθα ερωτήματα: Τι είναι το Μαθητικό ραδιόφωνο; Πως εκπέμπει; Ποιοι συμμετέχουν; Ποιες εκπομπές περιέχει και για ποιο λόγο; Ποια μηνύματα επικοινωνεί η κάθε εκπομπή; Με ποιους τρόπους;

Τρίτο στάδιο: Δημιουργία

Στο τρίτο στάδιο, της *δημιουργίας*, με αφορμή τη συμμετοχή μας στον διαγωνισμό σχεδιάστηκαν και δημιουργήθηκαν δύο ραδιοφωνικά κείμενα: ένα μήνυμα κι ένα τραγούδι.

Στο ραδιοφωνικό μήνυμα, δώσαμε τον τίτλο «Ερωτήσεις» και αποφασίσαμε να ακολουθήσουμε τη σκέψη του Harold D. Lasswell δίνοντας απάντηση στα ερωτήματα που αποτελούν τη βάση της επικοινωνιακής έρευνας, με τον δικό μας τρόπο. Υιοθετώντας τη μέθοδο project, τα παιδιά χωρίστηκαν σε ομάδες και η κάθε μία ανέλαβε να δώσει απάντηση σε κάθε ένα από τα ερωτήματα του Lasswell (*ποιος, λέει τι, από ποιο μέσο, σε ποιον και με τι αποτέλεσμα*). Με την ολοκλήρωση των σταδίων του σχεδίου εργασίας, την παρουσίαση των ιδεών από τις ομάδες και την τελική συμφωνία σχετικά με το περιεχόμενο του συνολικού μηνύματος που θέλαμε να επικοινωνήσουμε, ετέθη το ζήτημα της μουσικής επένδυσης και μας δόθηκε η ευκαιρία να μιλήσουμε για τα πνευματικά δικαιώματα. Ζητήσαμε τη βοήθεια του αντιπροέδρου του συλλόγου γονέων, καταξιωμένου μουσικοσυνθέτη Κώστα Καλδάρρα, που με χαρά μας παραχώρησε το τραγούδι του με τίτλο "Ιστορία του έρωτα και της μουσικής" (Μουσική/Στίχοι: Κώστας Καλδάρρας & Ερμηνεία: Ελένη Τσαλιγοπούλου).

Πραγματοποιήθηκε η εγγραφή σε πρόγραμμα ήχου του κινητού τηλεφώνου και αφού κάθε εγγραφή ελεγχόταν άμεσα από τα παιδιά, αξιολογούνταν ή/και διορθωνόταν με σκοπό την αρτιότητα στον ήχο αλλά και στον λόγο, ακολούθως έγινε η μίξη ήχου από την εκπαιδευτικό. Το μήνυμα παρουσιάστηκε ολοκληρωμένο στην ολομέλεια της τάξης και αποφασίστηκε με ενθουσιασμό η κατάθεση της συμμετοχής στον διαγωνισμό. Το μήνυμα πήρε τον αριθμό 14 στην πλατφόρμα «Κάντο ν' ακουστεί 2017» (<http://europeanschoolradio.eu/4fest/contestants/>).

Στο τραγούδι, επιλέξαμε –μετά από εκτεταμένη συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης- να επικοινωνήσουμε το διαπολιτισμικό μήνυμά μας: "Στην παλέτα της καρδιάς, όλα τα παιδιά χωρούν, ό, τι χρώμα και να έχουν..." Είχαμε γράψει συνεργατικά σε προηγούμενο χρόνο και μέσα στην τάξη αυτά τα στιχάκια, ως ένα μήνυμα που αγκάλιαζε όλα τα παιδιά της γης-άσχετα από το χρώμα του δέρματός τους-, και αποφασίσαμε να μετατρέψουμε αυτούς τους στίχους σε τραγούδι για να επικοινωνήσουμε μουσικά και μελωδικά το μήνυμά μας, που αφορούσε την αγάπη, την ενσυναίσθηση, την αποδοχή της διαφορετικότητας και την αξία της πολυπολιτισμικότητας. Ζητήσαμε και πάλι τη βοήθεια του μουσικοσυνθέτη Κώστα Καλδάρρα, που μπήκε στην τάξη, έγραψε τη μουσική για το τραγούδι μας, ώστε να είναι αυθεντικό και να είμαστε εμείς οι κύριοι/ες των πνευματικών δικαιωμάτων, το δίδαξε στα παιδιά και τα συνόδευσε με την κιθάρα κατά την εγγραφή, τραγουδώντας μαζί τους.

Η διαδικασία του τραγουδιού ήταν ονειρική. Με ενθουσιασμό τα παιδιά συμμετείχαν και ανταποκρίνονταν θετικότερα στο σύνολό τους ενώ και η αντιμετώπιση των γονέων ήταν κάτι παραπάνω από θετική.

Έγινε η εγγραφή και πάλι στο αντίστοιχο ηχητικό πρόγραμμα κινητού τηλεφώνου και το αποτέλεσμα; Ειδική διάκριση λιλιπούτειων ερμηνευτών (Εικ. 1) από την κριτική επιτροπή του διαγωνισμού. Το τραγούδι «Η παλέτα» είχε τον

αριθμό 8 στην πλατφόρμα «Κάντο ν' ακουστεί 2017» (<http://europeanschoolradio.eu/4fest/contestants/>).

Εικόνα 1: Ειδική διάκριση "Λιλιπούττειοι ερμηνευτές".

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Ειδικά, μέσα από τα ως άνω αναφερόμενα δύο στάδια –της πρόσβασης και της κατανόησης- και ως προς την ανάπτυξη της κριτικής στάσης των παιδιών, διαπιστώθηκε ότι οι μαθητές/τριες μπορούσαν με άνεση να προσδιορίσουν το περιεχόμενο των ραδιοφωνικών εκπομπών και τα εμφανή μηνύματα που επικοινωνούν, ενώ άρχισαν σταδιακά να ξεχωρίζουν και τους επικοινωνιακούς τρόπους που χρησιμοποιούνται. Το τρίτο στάδιο, της παραγωγής, ενθουσίασε τα παιδιά και τα ώθησε να χρησιμοποιήσουν τη γλώσσα, τις γνώσεις, τα βιώματα και τις εμπειρίες τους για να επικοινωνήσουν τα μηνύματα που είχαν επιλέξει.

Συγκεντρωτικά όμως, τι κέρδισε μια τάξη μικρών παιδιών; Οι μικροί μαθητές/μικρές μαθήτριες του Νηπιαγωγείου, συμμετείχαν σε μια δράση/δραστηριότητα που τους ενθουσίασε, τους επέτρεψε να εκφραστούν δημιουργικά και καλλιτεχνικά, να ανακαλύψουν και να χρησιμοποιήσουν έναν νέο τρόπο επικοινωνίας, τον ραδιοφωνικό τρόπο επικοινωνίας, να συνεργαστούν μεταξύ τους σ' ένα ευρέως αποδεκτό πρόγραμμα κοινών στόχων, στο οποίο είχαν την ευκαιρία να μοιράζονται ευθύνες, να ερευνούν και να ανακαλύπτουν, να λύνουν προβλήματα, να αξιολογούν/αποτιμούν, να αυτοαξιολογούνται, να αναστοχάζονται (έμφαση στη μεταγνωστική πλευρά της σκέψης), να συμμετέχουν βιωματικά με έναν «διασκεδαστικό» τρόπο για την επικοινωνία καίριων θεμάτων, σημεία που αποτελούν βασικές συνιστώσες της εκπαίδευσης στα Μέσα (πβ. Buckingham, 2008).

Η ένθερμη και ενθουσιώδης αποδοχή της δράσης -με κορυφαίο σημείο την παραγωγή των δύο ραδιοφωνικών κειμένων και κυρίως του διαπολιτισμικού τραγουδιού-, όπως προέκυψε από όλα τα στάδια εφαρμογής της αλλά κυρίως από τη συζήτηση κατά την τελική αποτίμηση/αξιολόγηση, θεωρούμε ότι ανέδειξε τη σπουδαιότητα του ραδιοφωνικού προγράμματος εκπαίδευσης στα

Μέσα. Συνυφασμένη η δράση με τα γνωστικά αντικείμενα του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών του Νηπιαγωγείου, προσέδωσε πολύτιμες μαθησιακές ωφέλειες, ήτοι:

- Αποτέλεσε σημαντικό και άκρως ελκυστικό κίνητρο για καθολική συμμετοχή των μαθητών/τριών

- Οδήγησε στη σωστή χρήση του λόγου των παιδιών, στην καλλιέργεια του προφορικού τους λόγου και στη χρήση ειδικού/τεχνικού λεξιλογίου, όπως εγγραφή, αποθήκευση, ραδιοφωνικό μήνυμα, κλπ.

- Καλλιέργησε τις επικοινωνιακές δεξιότητες των παιδιών και τη βίωση ενός νέου τρόπου επικοινωνίας, μέσω του Μαθητικού ραδιοφώνου

- Οδήγησε στην εξελικτική πορεία του γραμματισμού στα Μέσα ενός συνόλου μικρών μαθητών/τριών, στον επικοινωνιακό και ραδιοφωνικό γραμματισμό τους

- Συνετέλεσε στην καλλιέργεια της κριτικής τους σκέψης και ικανότητας

- Οδήγησε στη συναισθηματική ικανοποίηση των παιδιών, τόσο για τη συμμετοχή τους όσο και για την επιτυχή ολοκλήρωση του έργου

- Καλλιέργησε τη συνεργασία με τους συμμαθητές/τις συμμαθήτριες και τους ενήλικους

- Συνετέλεσε καταλυτικά στην ένταξη των συνηθειών της οικογένειας και της καθημερινής ζωής στο σχολικό πρόγραμμα, ως μάθημα/εκπαιδευτική δραστηριότητα, που έχει αξία, νόημα και ενδιαφέρον για τα παιδιά και

- Οδήγησε στην προαγωγή της ιδιότητας του πολίτη, εφευρίσκοντας χώρους για ουσιαστική συμμετοχή και με πρακτικές που εστιάζουν προς ένα κοινό καλό.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα εφαρμογή/εκπαιδευτική δραστηριότητα συνέκλιναν, στον χώρο της εκπαίδευσης στην πρώτη παιδική ηλικία, τα πεδία της Επικοινωνίας & ΜΜΕ και της Διδακτικής/Παιδαγωγικής, με όχημα το Μαθητικό ραδιόφωνο και με τελικό στόχο –μέσω της εκπαίδευσης στα Μέσα-, τον γραμματισμό στα Μέσα και συγκεκριμένα τον ραδιοφωνικό γραμματισμό.

Όπως διαπιστώθηκε από την παρούσα εφαρμογή της ραδιοφωνικής δράσης, η ενασχόληση με το Μαθητικό ραδιόφωνο, στο πλαίσιο προγραμμάτων σχολικών δραστηριοτήτων και μέσα σε μια τάξη μικρών παιδιών, μπορεί να προσδώσει ουσιαστικές δεξιότητες πέρα από την απλή, μηχανική χρήση της γλώσσας και του λεξιλογίου. Οι μαθητές/τριες έχουν την ευκαιρία να μάθουν πως μπορούν να οργανώσουν και να σχεδιάσουν τον λόγο τους ανάλογα με την κάθε περίπτωση επικοινωνίας. Μπορούν να καλλιεργήσουν τη φαντασία τους αλλά και την ικανότητα ακρόασης τους (κριτικοί/ές ακροατές/τριες), καθώς και τις ικανότητες που σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη- βασικές ικανότητες για τον άνθρωπο του 21^{ου} αιώνα (ΙΕΠ, 2014).

Το Μαθητικό ραδιόφωνο φάνηκε ότι αποτελεί ένα εύχρηστο και αγαπητό εργαλείο και για τους/τις εκπαιδευτικούς και για τους/τις μικρούς/ές μαθητές/τριες του Νηπιαγωγείου για να διερευνήσουν τον τομέα της

επικοινωνίας μέσω της γλώσσας, της μουσικής (τραγούδι, μουσικά όργανα), της τέχνης (δραματοποίηση, θεατρικό παιχνίδι), της μελέτης περιβάλλοντος (ιστορία της επικοινωνίας, ιστορία του ραδιοφώνου). Κι όχι μόνο αυτό, αλλά να διερευνήσουν και τον σχολικό/μαθητικό ραδιοφωνικό χώρο ως χώρο παραγωγής, μετάδοσης και διάχυσης των σκέψεών τους, των απόψεών τους, των ιδεών τους ως ενεργοί μελλοντικοί υπεύθυνοι πολίτες, που συμμετέχουν με ευαισθησία στο κοινωνικό γίγνεσθαι αλλά και το διαμορφώνουν.

Η Εκπαίδευση στην Επικοινωνία είναι ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη των δεξιοτήτων και της ευαισθησίας που διαμορφώνουν την κοινωνική και πολιτική ζωή μας, βοηθούν τη θετική συνέχιση της κοινωνίας και σβήνουν τα πολιτισμικά εμπόδια και τις διαφορές. Επομένως, η Εκπαίδευση στην Επικοινωνία, θα βοηθήσει τα άτομα ώστε να γίνουν υπεύθυνοι συμμετέχοντες στη σημερινή παγκόσμια κοινότητα αλλά και με την αύξηση της επικοινωνίας στον κόσμο του 21^{ου} αιώνα, οι καλές δεξιότητες επικοινωνίας, που προστίθενται στην κατανόηση των πολιτισμικών διαφορών, θα βοηθήσουν τα άτομα ώστε να συμμετέχουν αποτελεσματικά στις σύνθετες και διαφορετικές παγκόσμιες οργανώσεις και στα διεπιστημονικά περιβάλλοντα (Morreale et al. 2000 στο Morreale & Pearson, 2008). Αυτό είναι άλλωστε και το ζητούμενο για τους/τις νεαρούς/ές μαθητές/τριες του 21^{ου} αιώνα. Και αυτή είναι η εξόχως σημαντική ευκαιρία που παρέχει στην εκπαιδευτική κοινότητα το Μαθητικό ραδιόφωνο European School Radio.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θερμές ευχαριστίες στον καταξιωμένο μουσικοσυνθέτη Κώστα Καλδάρρα για τη βοήθεια που μας παρείχε στο μουσικό κομμάτι της ραδιοφωνικής μας δράσης. Ευχαριστούμε θερμά τον εξαιρετικό τεχνικό Η/Υ και δικτύων Βασίλειο Μακρογιώργο για τις πολύτιμες συμβουλές που μας παρείχε ως προς τη συνάρμωση του ήχου.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Βαλμάς, Θ. & Τούλιου, Ε. (2014). *Δημιουργία ραδιοφωνικής παραγωγής στα πλαίσια του European School Radio*. Ανακτήθηκε στις 2 Φεβρουαρίου 2018 από τη διεύθυνση <https://goo.gl/p4ddSy>.

Buckingham, D. (2007). Μορφές αλφαριθμητισμού στα ψηφιακά μέσα: Επανεξετάζοντας την εκπαίδευση στα μέσα επικοινωνίας στην εποχή του διαδικτύου. *Ζητήματα επικοινωνίας*, Αφιέρωμα: Αγωγή και Εκπαίδευση στα Μέσα Επικοινωνίας, 6, 13-29. Αθήνα: Καστανιώτης.

Buckingham, D. (2008). *Εκπαίδευση στα ΜΜΕ. Αλφαριθμητισμός, μάθηση και σύγχρονη κουλτούρα*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

Γενιτζής, Α. & Τούλιου Ε. (2015). *Η αξιολόγηση του E.S.R. από εκπαιδευτικούς και μαθητές*. Ανακτήθηκε στις 2 Φεβρουαρίου 2018 από τη διεύθυνση <https://goo.gl/eFoa92>.

Γενιτζής, Α. & Τούλιου, Ε. (2016). Η εξέλιξη του εκπαιδευτικού ρόλου του ραδιοφώνου. Στο Ι. Σαλονικίδης, Ε. Κολτσάκης (επιμ.) *Αξιοποίηση των Τ.Π.Ε. στη διδακτική πράξη*. Πρακτικά 4^{ου} Πανελλήνιου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου Κεντρικής

Μακεδονίας, 219-230. Ανακτήθηκε στις 2 Φεβρουαρίου 2018 από τη διεύθυνση http://4syn-thess2016.ekped.gr/wp-content/uploads/2016/04/vol2_198-219-230.pdf.

Γουλής, Δ. & Γρόσδος, Στ. (2007). Τεχνολογίες της πληροφορίας και πολυγραμματισμοί στην εκπαίδευση: Η περίπτωση του ραδιοφώνου. Στο Καψάλης Δ. & Κατσίκης Α. (Επιμ.), *Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας*, 221- 230. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

ΕΠΙΕΕ, (2012). *Έργο ενημέρωσης «Μάθηση 2.0 plus»*. Επιστ. Επιμ. Μ. Μείμάρης. Αθήνα: Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Εφηρμοσμένης Επικοινωνίας-ΕΚΠΑ. Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ.

Fiske, J. (2010). *Εισαγωγή στην Επικοινωνία*. Μετ. Β. Μεσσήνη-Ε. Λούντζη. Αθήνα: Αιγόκερως.

Θεοδωρίδης, Μ. (2002). Γνωριμία με την οπτικοακουστική έκφραση. Προτάσεις του προγράμματος «ΜΕΛΙΝΑ-Εκπαίδευση και Πολιτισμός» για την καθιέρωση της οπτικοακουστικής παιδείας στο σχολείο. *Η λέσχη των εκπαιδευτικών*, 27, 33-36.

ΙΕΠ, (2014). *Πρόγραμμα Σπουδών Νηπιαγωγείου* (αναθεωρημένη έκδοση). «Νέο Σχολείο (Σχολείο 21^{ου} αιώνα) – Νέο Πρόγραμμα Σπουδών». Αθήνα: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Ιορδανίδου, Σ. & Παπαδημητρίου, Σ. (2017). «Εκπαίδευση στα Μέσα» και «Ψηφιακός Εγγραμματισμός»: Διερευνώντας τη Συγχώνευση του Πεδίου της Επικοινωνίας και των Μέσων ενημέρωσης με τις Επιστήμες της Αγωγής. Θεωρητικό Πλαίσιο και Ανάπτυξη Προγράμματος Σπουδών. Στο Α. Θ. Κοντάκος & Π. Ι. Σταμάτης (Επ. Επιμ.). *Θεωρίες και Μοντέλα επικοινωνίας στην Εκπαίδευση. Επικοινωνία και Εκπαίδευση*, τ. 2, 139-175. Αθήνα: Διάδραση.

Κούρτη, Ε. & Λεωνίδα, Μ. (2007). Από θεατές παραγωγοί: Εκπαίδευση στα ΜΜΕ και παραγωγή οπτικοακουστικών προϊόντων. *Ζητήματα επικοινωνίας*, Αφιέρωμα: Αγωγή και Εκπαίδευση στα Μέσα Επικοινωνίας, 6, 88-100. Αθήνα: Καστανιώτης.

Kron, F. W. & Σοφός, Α. (2007). *Διδακτική των Μέσων. Νέα Μέσα στο πλαίσιο Διδακτικών και Μαθησιακών Διαδικασιών*. Αθήνα: Gutenberg.

ΜακΚουέλ, Ντ., Βίνταλ, Σ. (1993). *Σύγχρονα μοντέλα επικοινωνίας. Για τη μελέτη της Μαζικής Επικοινωνίας*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Νίκα, Β. (2007). *Αγωγή και Εκπαίδευση στα ΜΜΕ: Σχεδιασμός, υλοποίηση και αξιολόγηση ενός προγράμματος παρέμβασης σε μαθητές Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Ψυχολογίας.

Νίκα, Β., Χρηστάκης, Ν. & Ντάβου, Μπ. (2007). *Αγωγή και Εκπαίδευση στα Μέσα Επικοινωνίας: Από το Σχολείο στην Οικογένεια. Πρακτικά του 19^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρίας Κοινωνικής Παιδιατρικής και Προαγωγής Υγείας*. Καρδίτσα. Ανακτήθηκε στις 2 Φεβρουαρίου 2018 από τη διεύθυνση

http://www.media.uoa.gr/davou/imageup/45_Agogi_ekpaideusi.pdf.

Σοφός, Α. (2010). Εκπαίδευση στα Μέσα και κατηγορίες στόχων του μιντιακού γραμματισμού και ικανότητας. Στο Φ. Γούσιας (Επιμ.) *Το μέλλον της μάθησης*. Πρακτικά 7^{ου} Συνεδρίου ΕΕΕΠ-ΔΤΠΕ, 218-229.

Σταμάτης, Π. Ι. (2017). Επικοινωνιακός εγγραμματισμός και προσχολική εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα. Στο Α. Θ. Κοντάκος & Π. Ι. Σταμάτης (Επ. Επιμ.). *Θεωρίες και Μοντέλα επικοινωνίας στην Εκπαίδευση. Επικοινωνία και Εκπαίδευση*, τ. 2, 347-368. Αθήνα: Διάδραση.

Buckingham, D. (1998). Media education in UK: Moving beyond protectionism. *Journal of Communication*, 48(1), 5-15.

Buckingham, D. (2003). *Media education. Literacy, learning and contemporary culture*. Cambridge: Polity.

Gerbner, G. (1967). Mass Media and Human Communication Theory. In Dance, F.E.X. (ed.) *Human Communication Theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Hobbs, R. & Jensen, A. (2009). The Past, Present, and Future of Media Literacy Education. *Journal of Media Literacy Education*, 1, 1-11.

Livingstone, S. (2003). *The changing nature and uses of media literacy*. Media@LSE electronic working papers, 4. Media@lse, London School of Economics and Political Science, London, UK.

Masterman, L. (1994). *Media Education in 1990's Europe: A Rationale for Media Education*. Strasburg: Council of Europe.

Morreale, Sh., Backlund, Ph. & Sparks, L. (2014). Communication Education and Instructional Communication: Genesis and Evolution as Fields of Inquiry. *Communication Education*, 63(4), 344-354.

Morreale, S. P., Osborn, M. M., & Pearson, J. C. (2000). Why communication is important: A rationale for the centrality of the study of communication. *Journal of the Association for Communication Administration*, 29, 1-25.

Morreale, S. P., & Pearson, J. C. (2008). Why communication education is important: The centrality of the discipline for the 21st century. *Communication Education*, 57, 224-240.

Rubin, D. L. (1983). Testimony submitted to the National Commission on Excellence in Education, United States Department of Education, submitted by the Speech Communication Association Committee on Assessment and Testing. *Communication Education*, 32, 439-441.

Oblinger, D., & Oblinger, J. (2005). Is it age or IT: First steps toward understanding the net generation. In D. Oblinger & J. Oblinger (Eds.) *Educating the net generation* (pp.2.1- 2.20). Boulder, CO: Educause.

Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1-6. Ανακτήθηκε στις 2 Φεβρουαρίου 2018 από τη διεύθυνση <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>.

Rubin, D. L. (1986). Conflict and resolution in teaching oral communication. In M. Farmer (Ed.), *Consensus and dissent: Teaching English*

Past, Present, and Future (pp. 47-56). Urbana, IL: National Council of Teachers of English.

Rubin, D. L. (1990). Ways of talking about talking and learning. In S. Hynds and D. Rubin (Eds.), *Perspectives on talk and learning* (pp. 1-17). Urbana: National Council of Teachers of English.

Rubin, D. (2002). Binocular Vision for Communication Education. *Communication Education*, 51(4), 412-419.

Sankey, M. D. (2006). A neomillennial learning approach: Helping non-traditional learners study at a distance. *International Journal of Education and Development Using ICT*, 2(4), 82-99.